

ABD KONSOLOSLUK BELGELERİ IŞIĞINDA SERBEST FIRKANIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hakan GÜNGÖR*

Öz

Serbest Fırkanın olaylı kısa ömrü, Türk siyasi tarihinde başarısız iki partili sisteme geçiş denemesi olarak yerini almaktadır. Ancak partinin neden kurulduğu ve kapatıldığı konusu geçmişten beri tartışılmaktadır. Bu tartışmalar genel olarak üç başlık altında toplanmaktadır. Birincisi, Gazi'nin Türkiye'de çok partili demokrasiyi kurmak istemesi, ancak İzmir olayları, yerel seçimler ve irtica yanlılarının partide toplanmasından dolayı bundan vazgeçtiği iddiasıdır. İkincisi, Türkiye'deki ekonomik buhranın hafifletilmesi için Gazi'nin kontrolünde bir parti kurma istediği, fakat bu parti kısa bir süre içinde kontrolünden çıkınca maddi ve manevi desteğini çektiği fikridir. Sonuncusu ise Gazi'nin İsmet Paşa'nın gücünü kırmak istemesiydi, Türkiye'nin iki partili sisteme hazır olmadığını gören Gazi'nin SCF'yi kurma fikrinin yanlış olduğuna inanmasıydı. Böylece SCF, iktidar ve rejim için tehlike olarak görüldü. Çünkü SCF Genel Başkanı Fethi Bey'in ziyaret ettiği yerlerde karışıklıklar çıkıyor, halkın iktidara karşı birikmiş olan öfkesinin patlamasına neden oluyordu. Türkiye'yi yakından takip eden ABD İstanbul ve İzmir Konsoloslukların raporları ışığında SCF'nin yeniden değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Fırka, Gazi, Fethi Bey, Joseph Grew.

A CRITIC OF THE LIBERAL PARTY IN THE LIGHT OF US CONSULAR DOCUMENTS

Abstract

The eventful short life of the Liberal Party takes its place as a failed two-party system in Turkish political history. However, the questions of why the party was founded and closed has been discussed. These debates revolve around three arguments. First, Gazi wanted to establish multiparty democracy in Turkey, but İzmir Incident, local elections, and conservatives who quickly embraced the party showed that multiparty system was too early for Turkey. Second, in order to ease the economic crisis, Gazi established a new party under his control, but it soon went out of his control. Lastly, Gazi wanted to break the power of İsmet Pasha. When confusion arose in the places visited by SCF President Fethi Bey, and the people revealed his anger against the ruling party, the government and regime saw SCF as a danger to themselves. We reassess SCF in the light of US İstanbul and İzmir Consulate reports.

Keywords: Liberal Republican Party, Gazi, Fethi Bey, Joseph Grew.

1. GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi yakından takip eden Josep Grew, 1927 yılında ilk Amerikan büyükelçisi olarak İstanbul'a gönderildi. Grew, Türkiye'ye gönderilmeden önce, 1920-1924 yılları arasında ABD'nin Danimarka ve İsviçre elçiliğini de yapmıştı. Türkiye bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan sorunların görüşülmesi için ABD'nin de dâhil olduğu büyük güçlerle Lozan'da masaya oturdu. ABD temsilcisi olarak Lozan Barış Görüşmelerine katılan Grew, Türk heyeti ile 6 Ağustos 1923'te Lozan'da bir anlaşma imzaladı.¹ Hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen ve Grew Türkiye'ye

¹ ABD'nin Türkiye Yüksek Komiseri olan Amiral Mark L. Bristol'da, Grew'un Lozan'da başkanlık ettiği ABD temsilci heyeti içinde yer almaktaydı. Grew'un başkanlığında ABD heyetinin, Türk heyeti ile yapmış oldukları görüşmelerin ve anlaşmanın detayları için bkz.,

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 35, Ağustos 2020

gelmeden birkaç ay önce ABD senatosu tarafından Ocak 1927’de ret edilen bu antlaşma, Grew için siyasi bir mağlubiyet oldu. Ancak Grew, Türk siyasi hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olduğundan, büyükelçi olarak İstanbul’a gönderildi (Gordon, 1932, 211-12). ABD büyükelçisi Türkiye’de kaldığı süre boyunca Türk muhalefeti ile yakından ilgilendi ve siyasal gelişmeleri ABD Dışişleri Bakanlığına raporladı.

Türkiye Cumhuriyet Tarihi’nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1925 yılında kapandığında, fırkanın muhalif liderleri Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı olan eleştirilerini sürdürdüler. Amerika Birleşik Devletleri’nin Büyükelçisi olan Joseph Grew, eski muhalefet partisinin önde gelen üyelerinin duruşlarına dair raporunu 29 Ocak 1930’da ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdi. Bu rapora göre, eski Terakkiperver Fırkası üyeleri ve birkaç ay sonra kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası üyelerinin eleştirileri büyük oranda benzerlik göstermekteydi. Bu kişiler İsmet Paşa’ya neden muhalefet ettiklerini ve muhalefeti neden hala sürdürdüklerini açıkladılar. Hükümetin ilerici ve reformcu politikasının hiçbir zaman muhalefetin hedefi olmadığı; fesin kaldırılması, din ve devlet işlerinin ayrılması, Latin karakterlerinin benimsenmesi gibi reformları inkâr eden tüm konuşmalar ile ilgili söylemlerin tamamen temelden yoksun olduğunu ve İsmet Paşa’ya bu konularda güvence verdiler. Muhalefet liderleri başlıca eleştirilerini Grew raporunda şöyle sıraladı: “Demiryolu politikası, Kamu borçlarının çözümü konusunda takip edilen politika, Devlet tekelleri, Hükümetin yabancı sermayeye ve tekniklerine karşı soğuk tavırları, vatandaşlara ayrımcılık muamelesi” (Grew, Ocak 29, 1930).

Muhalefet, hükümetin demiryolları inşasını ve kamu borcunun mali yükünü, zaten art arda savaşların büyük ölçüde zayıflattığı bir kuşak üzerine yüklemesini

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS), “American Participation in the Lausanne Conference on Near Eastern Affairs,” 1923: volume II, (Department of State, Washington), ss. 879-1252.

onaylamıyordu. Muhalefetin eski üyeleri, devlet ticaretciliği sistemini (tekelleşmeyi) reddettiler, çünkü ülkede ekonomik yaşamın sağlıklı gelişmesi için ciddi bir kontrol gerekiyordu; tekelleşme ise bunu engelliyordu. Muhalefet, tekel işletmelerinin yabancı gruplara verilmesini ve böylelikle yabancı sermaye ve becerinin kazanılmasını istiyordu. Eski Muhalefet, ülkenin çıkarları ile bağdaşmayan imtiyazların yabancılara verilmesini kesinlikle onaylamıyordu, ancak ekonomik olarak geri kalmış bir ülke açısından, yabancı sermayeye ve uzmanlara yönelik daha cesur bir politikanın sürdürülmesini savunuyordu. Son olarak muhalefet, hükümetin vatandaşları milli mücadeleye katılanlar ve katılmayanlar olarak ayırt edilmesini ve ötekileştirmesini eleştiriyordu. Onlar böyle bir politikanın ülkede uyumsuzluk yaratıp, haksızlığa neden olacağına inanıyorlardı. Muhalefet, tüm vatandaşların eşit muamele görmesini istiyordu (Grew, Ocak 29, 1930). Eski Muhalefetin İsmet Paşa'ya karşı 1929 yazında dile getirmiş olduğu bu eleştiriler ve söylemlerin benzerini SCF kuruluş döneminde dile getirdi. Hatta yukarıda saydığımız eleştirilerden dolayı, Fethi Bey Türkiye'nin bir muhalefet partisine ihtiyaç duyduğunu ve SCF'nin kuruluş amacının bu eleştirileri Parlamento'da hükümete yöneltmek ve bunlara çözüm bulmak olduğunu dile getirdi (Grew, Eylül 24, 1930).

Eski muhalefet, İsmet Paşa'ya karşı kendi görüşlerini haklı çıkaracak bir duruş sergiledi. ABD Büyükelçisi Grew'a göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası eski üyeleri, kurnazca temel eleştirilerini hükümetin mali ve ekonomik politikalarına karşı yönelttiler. Eski muhalefet partisi ve hükümetin ekonomik ve mali konularda aslında ciddi bir görüş ayrılığı yaşamadığı yaygın bir bilgiydi. Raporda Muhalefetin gerçekte temel eleştirilerini, o dönemde hükümetin ekonomik ve mali politikasına karşı değil, diktatörlük ve belirli reformların uygulanış biçimlerine karşı daha çok yönelttiği ifade edildi. Rapordan anlaşıldığı üzere, eski muhalefetin hâlâ diktatörlük rejimine karşı olup olmadığını ya da bunu reformların uygulanması için gerekli bir yönetim anlayışı olarak kabul edip

etmediğini bilmek ilginç olsa da, Terakkiperver Partisi'nin eski üyeleri bu noktayı ustaca atlatmış ve İsmet Paşa ile konuşmaları sırasında bu konuya bile değinmemişlerdi. Grew'a göre Terakkiperver Parti Programının gerekçelendirilmesinde hangi ilkelerin uygulanabileceğine bakılmaksızın, bazı insanlar 1924'teki muhalif oluşumunu esas alarak siyasi prensiplerden ziyade kişisel ve duygusal istekler tarafından motive edildiği izlenimini edinmişlerdi. Muhalefetin ortaya çıkması bile, Anadolu'ya ayak basmasından bu yana Mustafa Kemal'in giderek büyüyen gücüne atıf ediliyordu (Grew, Ocak 29, 1930). Aslında 1924'te olduğu gibi 1930 yılındaki muhalefetin ortaya çıkması da yine bazı kesimler tarafından, Mustafa Kemal'in gücüne ve siyasi otoritesine bağlanıyordu (Grew, Ek 1, Ocak 29, 1930). Daha sonra detaylı olarak açıklayacağımız üzere SCF'nin kuruluşu Gazi'nin izin ve onayı dahilinde gerçekleşti.

Bununla birlikte Mustafa Kemal Türk siyasetine yeni bir soluk getirmek istiyordu. Çünkü Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki yolsuzluk ile ilgili haberlerin ayyuka çıkması ile hükümet kamuoyunda güven kaybı yaşamaya başladı. Grew'un raporunda belirttiğine göre özellikle Kamu fonlarının yönetimi ile görevlendirilen memurlar tarafından işlenen hırsızlıkların sayısı son zamanlarda oldukça artmıştı. Türk basınında paranın kötüye kullanımı ve zimmete geçirme suçları ile ilgili sık sık haberler görülüyordu. Grew raporunda, "İsmet Paşa hazinedeki açığı kapatmaya çalıştıkça, onlar delmeye çalışıyor" (Grew, Ocak 29, 1930) ifadelerini kullanarak bu yolsuzluklara dikkat çekti. Ancak Falih Rıfkı Bey *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde* Hükümeti savundu; yolsuzluk ve yetkiyi kötüye kullanmanın söz konusu olmadığını yazdı (Hâkimiyet-i Milliye, 21 Ağustos, 1930; Grew, Ek 1, 24 Eylül, 1930). Her ne kadar Falih Rıfkı Bey yolsuzluğun olmadığını savunsa da hükümetin o günlerde ismi yolsuzluk olaylarıyla sık sık anıldığı raporlarda mevcuttur.

2. SCF'NİN KURULUŞU

Türkiye, 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranından sonra, iç siyasette başlayan hareketlenmeye odaklandı. Halk arasında bir huzursuzluk vardı. Şevket Süreyya Aydemir bu durumu, “Halkın ruhi durumu, hele nispeten uyanık olan Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgelerinde oldukça tedirgindi” diye ifade etmekteydi. Mustafa Kemal eskisi gibi halk içinde olmadığı, Cumhurbaşkanlığı vazifesinin gerektirdiği gibi ulusal ve uluslararası siyaseti yukarıdan yürüttüğü için halkın muhatabı iktidardı. Ancak halk, iktidarın politikalarından memnun değildi. Çünkü Cumhuriyet Halk Fırkası “bir halk partisi [Fırka] haline gelememişti.” CHF vadettiği sosyal eşitliği gerçekleştiremedi ve 1930’a geldiğimizde halktan kopmuştu. Aydemir 1930 senesindeki CHF’yi “halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağlantıları olan mahalli fakat dar taşralı taraftarlardan ibaretti” (Aydemir, 2007, 363-65) cümlesiyle tanımlıyordu. Her ne sebeple olursa olsun, halk hükümete karşı hoşnutsuz ve memnuniyetsiz davranıyordu. Bu durumu iyi okuyan Gazi, halkın duygularını doğru yönlendirmek ve iktisadi bunalımdan uzaklaştırmak için, bizzat kendi tayin ettiği kişiler üzerinden kontrol edip denetim altında tutabileceği SCF’yi kurdu.

Fethi Bey, Mustafa Kemal’e bir mektup yazarak Fransa büyükelçiliğinden istifa ettiğini ve Serbest Cumhuriyet Fırkası olarak bilinen yeni bir siyasi muhalefet partisi oluşturma niyetinde olduğunu yazdı (Grew, 11 Ağustos, 1930).² Fethi Bey, Mustafa Kemal’e yazdığı mektupta, Paris’te geçirdiği beş buçuk yıllık süre zarfında dışarıdan Türkiye’yi çalışma ve gözlemeleme imkânını elde ettiğini ve ülkenin bir darboğazda olduğunu anladığını yazdı. Fethi Bey bunu bir ekonomik kriz olarak görüyordu. Aslında, dünya piyasasında hammadde fiyatlarındaki

² ABD Türkiye Büyükelçisi Joseph Grew, ABD Dışişleri Bakanlığı’na göndermiş olduğu raporlardan bazılarını kendi günlüğü olan *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years; 1904-1945*, (Boston: Houghton, Mifflin, 1952) adlı eserinde yayınladı. Bu eserin Türkiye ile ilgili olan II. cild’in bir kısmı Kadri Mustafa Orağlı tarafından *Yeni Türkiye* (Multilingual Yayınları, 1999, İstanbul) adıyla tercüme edilmiştir.

düşüş, her ülkede az ya da çok ekonomik faaliyetlerde bir miktar durgunluk yaşanmasını sebep olmuştu. Ancak Fethi Bey'e göre, yukarıdaki nedenlerin dışında, ekonomik bunalımın Türkiye'de diğer ülkelerden daha fazla hissedilmesinin sebebi, hükümetin son beş yılda izlediği yanlış ekonomik ve mali politikalarından kaynaklanıyordu (Grew, Ek 1, 24 Eylül, 1930).

Fethi Bey mektubunda, Hükümetin üretken olmayan harcamalara girdiğini, bu harcamaları karşılamak için halkı bütçesinin ötesinde vergilendirdiğini, yerli ticaret ve ürünleri etkin bir şekilde korumadığını ve teşvik etmediğini dolayısıyla ihracatın her yıl gittikçe azaldığını belirtti. Fethi Bey, Hükümet bütçenin büyük bir kısmını ağır faizlere ve diğer bir kısmını yurt dışından ithal edilen ürünlere yani yabancı para alımına ayırdığını iddia etti. Ona göre, mevcut hükümet Türk lirasının istikrarı için gerekli olan önlemleri, ciddi bir değer kaybı tehlikesi ortaya çıkana kadar almamıştı. Köylü, çiftçi ve halkın tüm tabakasının özveri ile çalışıp ülkeyi kalkındırma çabasına rağmen, Lozan Antlaşmasından bu yana tatmin edici bir noktaya ulaşamamıştı. Bunun sebebi ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yalnızca bir partiden oluşmasıydı (Grew, Ek 1, 24 Eylül, 1930).

Kısacası Fethi Bey mektubunda, hükümeti mali ve ekonomik konularda güvenilir olmayan bir politika izlemekle suçluyor ve ülkedeki mevcut ekonomik sıkıntıyı da buna bağlıyordu. O, mali ve ekonomik konuların yanı sıra Dışişleri politikası, meclisin tek partiden oluşmasını, basın özgürlüğünün olmamasını ve adalet yönetimini de aynı zamanda eleştiriyordu.³ Fethi Bey yukarıdakileri sıralayarak bir nevi Türk halkı ve bazı siyasi liderlerin beklentilerine cevap veriyordu. Çünkü yeni partiden genel beklenti, iç ve dış siyasette tek partili rejimin oluşturduğu negatif algıyı yıkmak, meclis içinde iktidar partisini denetlemek ve Başbakan

³ Fethi Bey'in Mustafa Kemal Gazi'ye göndermiş olduğu bu mektubu kısa bir süre içinde eline geçiren ABD Konsolosluğu, mektubu hemen İngilizceye tercüme etmiş ve ABD Dışişleri Bakanlığına ulaştırmıştır. Mektubun bir suretini ek'lerde bulabilirsiniz.

İsmet Paşa'nın mevcut rejim içindeki rakipsiz konumuna son vermektir (Koçak, 2006, 627).

Fethi Bey'in göndermiş olduğu mektubu alan Mustafa Kemal, Cumhuriyet değerlerine bağlı olan yeni bir partinin kuruluşunu olumlu buldu. Mustafa Kemal, Fethi Bey'e vermiş olduğu cevapta, ulusal meselelerin özgürce tartışılmasını teşvik etmek amacıyla yeni bir partinin kuruluşunu Cumhuriyetin temel ilkesine uygun olduğu inancını ifade etti. Ayrıca, Gazi mektubunda Cumhurbaşkanlığı görevi boyunca SCF'nin laik-cumhuriyetçi temellere dayanan tüm program ve aktivitelerine ister iktidar partisi olsun isterse de muhalefet partisi olsun adalet ve eşitlik ile muamele edeceğini garanti ediyordu (Grew, Ek 2, 24 Eylül, 1930). Mustafa Kemal Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunu onaylaması üzerine, basın yeni partinin doğuşunu övgü ile karşılarken, siyasi liderler de Fethi Bey ile boy göstermeye başladı (Bursley, 11 Ağustos, 1930).

Fethi Bey'le basın önünde bir araya gelen siyasi liderlerden biride İsmet Paşa'ydı. İsmet Paşa eski yoldaşını siyasi arenada memnuniyetle karşılarken, iktidar'ın ve SCF'nin mecliste görüşme zamanı geldiğinde, politikalarını haklı çıkarabileceğine dair inancını dile getirdi. SCF'nin kuruluşu birçok kesim tarafından Meclisteki muhalefet parti eksikliğinin giderilmesi olarak görüldü. Fethi Bey farklı ideallere sahip kişilerden milletvekili listesini oluşturmaya çalışırken, *Yarın* gazetesi editörü bu listeyi sızdırarak partinin bu zengin ve çeşitli oluşumunu negatif bir tabloymuş gibi yaymaya çalıştı. ABD İstanbul büyükelçiliğinin gönderdiği raporda, yeni partinin henüz kuruluş aşamasındaki dedikodularına dikkat çekiyor ve bunun ilerde büyük sıkıntılara sebep olabileceğine işaret ediyordu. Bu söylentilerin başında Fethi Bey'in Başbakan olarak İsmet Paşa'nın yerine görev yapacağı, Gazi'nin Halk Partisi'nden istifa edeceği ve siyasi otoritesini koruyup iki parti arasında barışı sağlamaya çalışacağıydı (Grew, 11 Ağustos, 1930).

Bu olaylar, menfaat temelli varsayımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. SCF'nin kuruluşu hakkında ortaya atılan bu söylentilerin gerçekliği, parti programı açıklandıkça ve Gazi açıklamalar yaptıkça ancak gün yüzüne çıkacaktır, aksi takdirde yalan ve varsayımlar devam edecektir. Grew ABD Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu raporunda, yeni partinin kuruluş amacını anlamak için biraz zamana ihtiyaç olduğunu ve bazı soruların sorulması gerektiğini belirtti. ABD Büyükelçisi bu soruları şöyle sıraladı, "Bu gelişmeler bir siyasi idealin gelişimine ne kadar atfedilebilir, bu gelişmeler oportünist politik manevralarla İsmet Paşa ve şimdiki Hükümetten kurtulmak için mi yapılıyordu?" Aslında Grew, yeni kurulan bu siyasi partiye yön veren olayların bilinçli bir şekilde yapıldığını ve siyasi rant peşinde koşan bir kesim tarafından yönlendirildiği tahmininde bulunuyordu. ABD Büyükelçisi bunun için aşağıdaki soruyu soruyordu: "bunun İsmet Paşa'yı bertaraf etme politikası olarak mı görmek gerekiyordu yoksa Halk Partisi'nin yavaş yavaş eriyen itibarını kurtarmak için halkı yeni bir yere yönlendirmek olarak mı görülmeliydi?" Bunların cevabının birkaç ay içinde gerçek kanıtlarıyla gün yüzüne çıkacağı kanaatinde olan Grew, sağlıklı bir cevap için beklemenin en doğru hamle olduğuna inanıyordu. Aslında bu tür sorular birçok kesim tarafından soruluyordu. SCF nasıl şekillenecek ve üyelerini nasıl seçecek? Cumhuriyet Halk Fırkasından hangi milletvekilleri bu yeni partiye katılacak? Fethi Bey uzun yıllardan beri siyasetin içinde bulunan İsmet Paşa'yı alt edip, Başbakan olabilecek mi? Grew'a göre sonunda kaçınılmaz soru ortaya çıkıyordu, "Bu parti kurma olayı ne ölçüde 'göz boyama' meselesidir, son beş yılın diktatörlüğünü yaşamış olan bir hükümetin Mecliste ve basında hem adil hem de özgür tartışma ve eleştirileri ne kadar hoşgörü ile karşılayabilir veya karşılayabilir mi?" (Grew, 11 Ağustos, 1930).

SCF'nin kuruluşu her ne kadar siyasi ve ekonomik tıkanıklığa çözüm olarak sunulsa da Gazi'nin aklında iki partili sistem zaten vardı ve koşullar oluştuğunda, bu elde edilmesi gereken nihai bir amaç olarak kabul edilmelidir. Grew bu

durumu raporunda şöyle belirtiyordu, “Gazi, 1925'ten bu yana Türk siyasal hayatının anormal karakterinin farkındadır ve Türkiye'nin yurtiçinde ve yurtdışındaki pozisyonunun, Batı demokrasisine ve parlamentosuna daha yakın bir şekilde gelişmesine izin vereceği anı sabırsızlıkla beklemektedir” (Grew, 11 Ağustos, 1930). Gazi, mecliste birden fazla parti görmek istediğini daha önceki uygulama ve politikalarında göstermişti çünkü onun iki partili sistemi desteklediği daha 1924 yılında anlaşılmıştı. Mustafa Kemal, eski silah ve dava arkadaşlarının 17 Kasım 1924'te kendisine muhalif olacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmak istediklerinde arkadaşlarını desteklemişti. Türk demokrasi anlayışının gelişmesi adına yeni bir partinin kuruluşunu olumlu bulduğu için en yakın arkadaşları olan Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Adnan (Adivar) Bey'in parti kurma isteğini ülke adına olumlu bir adım olarak gördü. Ancak, Gazi'nin *Nutuk*'ta belirttiği üzere, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liderleri partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra dini siyasete alet etmiş, cumhuriyet düşmanlığı, saltanatçılık, halifecilik ve isyan kışkırtıcılığı yaptıkları için partinin kapatılmasına sebep olmuşlardı (Atatürk, 1969, 889-93). Fethi Bey, bu dönemde Terakkiperver Fırkasına yakın durduğu ve 1925'teki Kürt isyanını bastırmak için orantısız güç kullanmayı reddettiği için kabinesi düşürülüyor ve Paris'e büyükelçi olarak gönderiliyordu (Toynbee ve Kirkwood, 1926, 193-95).

Mustafa Kemal'in nezaretinde kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının beklenmedik şekilde kuruluşundan oldukça farklıydı. Öncelikle bir muhalif partinin kurulması bazı reformların yürürlüğe girmesini ve uygulanmasını daha kolaylaştıracaktı. Ayrıca Türkiye batılılaşma isteğinin bir sonucu olarak, 1930'lu yıllarda biraz daha ılımlı politikalar izledi. Cumhuriyetin ilk yıllarının aksine daha çok hoşgörü ve ifade özgürlüğünü ön plana çıkaran tutumlar sergilemekteydi. Yeni partinin kuruluşu her ne kadar Gazi'nin iki partili sistemi desteklediği fikrine bağlansa da ABD

Büyükelçisi, yeni partinin kuruluşunu ekonominin kötü gidişatına bağlıyordu. Raporunda bu ekonomik krizin sebebini hükümetin yanlış politikalarına bağlıyordu. Grew'a göre 1930'daki ekonomik krizin sebepleri birçok demiryolu binasının yapılması, çok fazla ithal ürünün alınması, dış kredilere karşı aşırı şovenist tutumun sergilenmesi ve tarıma çok az yatırım yapılması gibi politikalarıydı. Bu durum aynı zamanda halkın hükümete karşı memnuniyetsizliğine sebep oluyordu (Grew, 11 Ağustos, 1930).

Ülkedeki ekonomik sıkıntılara 1930'daki Kürt isyanları da eklenince, Gazi Mustafa Kemal yeni bir partinin kuruluşunun hem kendisine hem de hükümete rahat bir nefes aldiracağını düşünüyordu. Grew raporunda, Gazi'nin sorumluluğu başkasına yüklemek istemesinin nedenini şöyle açıklıyor:

“Türk yönetim şeklinde sorumluluk tamamen merkeze yükleniyordu. Mustafa Kemal kişisel saygınlığını tehdit eden her şeye çok duyarlıydı ve yanlış giden her şeyden dolayı suçlanmaktan yorulduğu o dönemde söyleniyordu. Mustafa Kemal'in böyle bir durumda yeni bir partiye başvurması tamamen doğaldı, hele ki bu yeni parti yeni bir başbakan ve kabinenin seçilmesine kolaylık sağlıyorsa. Türk diktatörlüğü, diktatörün bakış açısından bakıldığında, her şey yolundayken takdire şayan bir sistemdi, ancak stres ve zorlanma döneminde diktatörün sorumluluğu doğrudan artmakta ve elde edilen herhangi bir başarı ise diktatörden ziyade, Başbakan'ın prestijini ve üstünlüğünü artırmaktaydı. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa arasında birçok anlaşmazlık vardı, Mustafa Kemal'in değişim arzusu ve İsmet Paşa'nın Başbakanlığı bırakmak istememesi, savaşçı doğasından dolayı direnmesi, onları karşı karşıya getiriyordu” (Grew, 11 Ağustos, 1930).

ABD Büyükelçisi Joseph Grew gönderdiği raporunda, bütün gerçekleri ve koşulları göz önünde bulundurarak, İstanbul'da ki diplomatik meslektaşları ve konuştuğu diğer kişilerin görüşlerine de dayanarak yeni kurulan partinin iki amacı temsil ettiğini iddia ediyordu. Birincisi, Gazi Serbest cumhuriyet Fırkasını kurarak hükümetin maruz kaldığı eleştirinin yükünü hafifletmeye yardımcı olacak emniyet supabı yapacaktı. İkincisi ise Gazi'nin İsmet Paşa'yı nihai olarak Başbakanlıktan indirmek istemesi, böyle bir politik manevra ile de İsmet Paşa'nın kendisi ile mücadele etmesinin önüne geçmiş olacaktı. Ancak Grew'un yeni Parti hakkındaki çıkarımları pek isabetli olmadığı daha sonraki gelişen olaylardan anlaşılmaktadır. Özellikle İzmir olaylarından sonra, Gazi tarafını açıkça belli etmiş ve kuruculuğunu da yaptığı Cumhuriyet Halk Fırkasını seçmişti. Mustafa Kemal, Fethi Bey'in parti kurmasına izin vermesinin temelinde birçok sebep vardı. Bunlardan bir tanesi, Fethi Bey'in batı dünyasıyla olan bağlantısıydı. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana Batılılaşmaya özen göstermiş ve bu minvalde önemli reformlar gerçekleştirmişti. Bu noktada Fethi Bey'in parti lideri veya Başbakan olarak Ankara'daki varlığı Türkiye'nin elini güçlendireceği iddiasıydı. Çünkü Fethi Bey Fransız bankacılar tarafından iyi ve olumlu bir şekilde tanınıyordu. Türkiye'nin Fransa'dan bir kredi isteği veya Osmanlı Devleti'nin Borçlarının yeniden düzenlenmesi talebi, Fethi Bey'in aracılığı ile olumlu karşılanabilirdi. Grew'a göre, sonuçların akıllıca tahmin edilebilmesi için yeni sistemin çalışması ve gelişmelerin beklenmesi gerekirdi (Grew, 11 Ağustos, 1930). Grew'un raporu daha çok Ankara ve İstanbul'daki siyasi atmosfer hakkında bilgi verirken, İzmir Amerikan Başkonsolosu'nun telgrafı da İzmir ve civarındaki şehirlerde yaşayan yerel halkın ve yöneticilerin yeni Parti'nin kuruluşuna karşı tutumlarını ele almaktaydı.

Amerikan İzmir Başkonsolosu Herbert Bursley raporuna basının yeni Partiyeye karşı olan tutumuyla başlıyordu ve gazetelerin partiye karşı genel tavrını olumlu buluyordu. *Yeni Asır*, *Anadolu* ve *Hizmet* gazetelerinin tutumlarını özetle şöyle

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 35, Ağustos 2020

anlatıyordu: Mevcut Parti'nin (Cumhuriyet Halk Fırkası) yerel teşkilatını eleştiren *Yeni Asır Gazetesi*, yeni partinin (SCF) örgütlenmesini cesaretlendiriyordu. Denizli'den milletvekili olan *Anadolu Gazetesi*'nin sahibi, gruba ilk katılanlardan biriydi. *Hizmet* editörü ise hükümet politikasını, özellikle yüksek vergileri ve tekelciliği birkaç yıldır eleştirdiğini ve bu yüzden de yeni parti programını desteklediğini söyledi. Bununla birlikte *Hizmet* editörü, İsmet Paşa'ya Fethi Bey grubunun politikalarını benimsemesi gerektiğini öğütledi. (Bursley, 11 Ağustos, 1930).

İzmir ve civarında yaşayan orta ve alt gelirli halk sınıfı yeni Parti'nin kuruluşunu büyük bir coşkuyla karşıladı, hatta bunu bir kurtarıcı ve kurtuluş partisi olarak gördüler. Nitekim Herbert Bursley raporunda, bir grubun İzmir'de 10 Ağustos 1930 gecesi ortaya çıktığını ve yeni partinin kuruluşunu "Türkiye bir kere daha kurtarıldı" sloganlarıyla kutladığını yazıyordu. Bu grubun eylemi ülke genelinde ses getirmemesine rağmen, rapora göre bu gruptakiler doktorlar, avukatlar ve iş adamlarından oluştuğu için önem arz etmekteydi. Eğitimli ve orta sınıftan oluşan bu grubun yeni Parti'ye bu kadar sıcak bakması önemliydi, çünkü orta sınıfın Hükümete veya Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı tutumu, yereldeki genel havanın bir özet niteliğini taşıyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası'nda istediğini bulamayan ve kendini ifade edemeyen orta sınıfın bir kısmı, böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası ile nefes alma fırsatını yakaladı. Rapora göre alt sınıf, SCF'nin gelişyle dini özgürlük ve ibadetlerinin gerekliliklerini rahatça yerine getirmeyi umuyordu. Ayrıca bu sınıf, Kur'an'ın yeniden halk içinde hak ettiği yeri alacağına inanıyordu. Üst tabaka her ne kadar hükümete sadık olsa da hükümetin tavır ve politikaları onlarda da bıkkınlık oluşturduğu için bu politikalara karşı çıkıyorlardı. Başkonsolos Herbert Bursley'in raporuna göre genel olarak halk, Fethi Bey'in Fransız finansörleri ile yakın ilişkiler kurduğuna ve dolayısıyla kredi alabilecek bir pozisyonunda olduğuna inanıyor ve kısa bir sürede Başbakan olmasını istiyordu (Bursley, 11 Ağustos, 1930). 11 Ağustos 1930'da gönderilen bu rapor, İzmir

olayları daha patlak vermeden, halkın Fethi Bey'e ve Partisine ne kadar sevgi ve umut bağladığını açıkça gösteriyordu. Bu anlamda, Fethi Bey'in İzmir'i ziyareti esnasında yaşanan izdiham ve buna bağlı olarak gelişen olaylar bir sürpriz değil, beklenen bir olaydı. Bu durumda sorulması gereken asıl soru, ABD konsolosunun dahi bildiği bir olayı devlet veya hükümet bilmiyor muydu, eğer biliniyorsa neden yeterli önlemler alınmadı?

ABD İzmir Başkonsolosu, SCF'nin etrafında cereyan eden olaylar ve gerçekleşebilecek muhtemel senaryolar hakkında bilgi verdi. Rapora göre Londra Büyükelçisi Ferit Bey'in istifa edip, Maliye Bakanı olması bekleniyordu. Ferit Bey, Ankara'da birkaç yıl önce idam edilen Mehmed Cavid Bey'den sonra, Türkiye'nin bu pozisyon için yetiştirdiği en önemli insanlardan biri olarak görülüyordu. Onun Londra'da popüler olduğu ve dolayısıyla Türkiye'ye İngiliz mali desteğini sağlayabileceği umut ediliyordu. Ayrıca Başkonsolosun raporuna göre SCF, Türk ordusundan da destek alabilirdi. Ordu'da, yüksek rütbeli subayların Gazi'ye sadık olduğu ve Gazi'nin karşı koymadığı herhangi bir şeye askerlerin karşı çıkmayacağına biliniyordu. Alt rütbedeki subayların da yeni partiye atfedilen politikalara doğal olarak sempati duyuyorlardı. Ancak bazı politik görüşlere sahip kişiler, iki partili bir sistemin tam olarak aranan gerçek bir siyasi ilerlemeden değil, Gazi'nin İsmet Paşa'yı yani sevdiği kişiyi (amour propre) yaralamadan kaldırma arzusundan kaynaklandığını belirtmekteydi. Gazi ve İsmet Paşa eski ve samimi arkadaşlardı, bu yüzden eskinin değişimi (İsmet Paşa) büyük bir incelikle yapılmalıydı (Bursley, 11 Ağustos, 1930). Aslında Gazi'nin en yakın arkadaşlarının çoğunun yeni partiye katılması bu ifadeyi doğruluyordu.

ABD İzmir Başkonsolosu Herbert Bursley'e abartılı senaryolar dahi söyleniyordu. Bu senaryolardan bir tanesine göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi Sonbaharda toplandığı zaman, İsmet Paşa'nın taraftarları dağılacak, hatta Fethi Bey'in partisine geçecekti. Bu nedenle İsmet Paşa istifaya mecbur kalacak ve Meclis'e

güvenli bir bölgeden seçilecek olan Fethi Bey, yeni bir kabine kurmaya çağrılacaktı. Ancak bu söylenti, Gazi'nin genel seçimlerin yapıldığı tarihe kadar yeni bir Hükümet düzenlemeye çalışılmamasına dair bildirisine (veya arzusuna) rağmen, ortaya atılmış olması manidardır (Bursley, 11 Ağustos, 1930).

Bursley'in raporu, Gazi'nin lütfuyla yeni bir partinin kurulmasının gerekçelerini değerlendirirken, iki olası neden göz önünde bulunduruyordu. Birincisi, Türkiye'nin bir diktatör tarafından yönetilmemesin de ısrar eden yabancıların itirazlarını karşılamak için yeni parti bir göz boyamaydı. İkincisi ise Gazi'nin ölümsüz olduğu kanıtlanmadığı için bu hayatı terk etmeden önce, İsmet Paşa'nın gücünü azaltma ve kırmak istemesiydi (Bursley, 11 Ağustos, 1930).

2.1. SCF'nin Parti Programı

Serbest Cumhuriyet Fırkası kendi programını yayınladığında, Grew programın içeriği ve değerlendirmesi hakkında ABD Dışişleri Bakanlığına bir rapor yazdı. Rapora göre bu parti programı bir mücadele programı değildi; Türk siyasal programların çoğunda olduğu gibi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda genellemelere ve prensiplere yer vermişti. Ancak detaylı olarak bakıldığında, büyük bir fark olmasa da genel olarak Cumhuriyet Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında bazı önemli farklılıklar vardı. Bunlardan en önemlisi, İsmet Paşa ve Fethi Bey'in ideal ettiği Türkiye'nin farklı olmasıydı. İsmet Paşa'ya göre mevcut kuşak büyük özveride ve fedakârlıklarda bulunup, yabancı kredilere başvurmadan, demiryolu ve diğer iyileştirmeler için çalışmalıydı. Fethi Bey ise buna kesin bir şekilde karşı çıkmaktaydı. Fethi Bey, mevcut kuşağa çok ağır bir yük getirildiğini ve Türkiye'nin mali ve diğer konularda yabancı ülkelere dönmesi gerektiğini düşünüyordu (Grew, 25 Ağustos, 1930).

Büyükelçi Grew raporunda, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu açıklamaya yönelik teorilerin azalma eğilimi göstermediğini, aksine arttığını

yazdı. Ancak bu teorilerden iki tanesi ortak kanı niteliğindediydi. Birinci ortak kanı, yeni partinin kurulmasını Gazi'nin teşvik etmesiydi, buda diktatörlüğün zayıflığı değil gücünün bir işaretiydi. Yabancı çevrede kabul edilen ve neredeyse kesin gözüyle bakılan ikinci kanı ise Gazi'nin yeni bir parti kurmadaki amacının İsmet Paşa'nın gücünü engellemek ya da ondan kurtulmak için bir yol olarak görülüyordu (Grew, 25 Ağustos, 1930). Aslında ABD İzmir Konsolosu Herbert Bursley 11 Ağustos'ta gönderdiği raporunda bu tespitlerin bir kısmını yazmıştı. Bu anlamda bakıldığında, yabancı devlet adamlarında SCF'nin kuruluşuna dair oluşan ortak kanı Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'nın gücünü azaltmak istemesi üzerineydi (Bursley, 11 Ağustos, 1930).

İsmet Paşa muhtemelen kurulacak olan yeni parti hakkında herhangi bir malumata henüz sahip değildi. Çünkü Gazi, İsmet Paşa'ya Yalova'daki Seyr-i Sefain Balosu'nda ikinci bir partinin kurulmasını onayladığını söylemesiyle birlikte, İsmet Paşa'nın soluklaştığı ve odadan ayrıldığı yabancı çevrelerce Grew'a söylenmişti. Ayrıca her iki parti arasında dışarıda dostane ilişki olsa da arka tarafta çok ciddi bir mücadelenin olduğu ve İsmet Paşa'nın köşeye sıkıştığının farkında olduğu camia da söyleniyordu (Grew, 25 Ağustos, 1930). Ancak bazı çevrelerce, Gazi ve İsmet arasındaki tüm bu tartışma ve çatışma saçmalık olarak görüldü. Bunlar, siyasi konjonktür ve ülkenin bir muhalefet partisi için artık hazır olduğuna inanıyorlardı. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulurken ülkenin hazır olmadığını ileri sürüyorlardı. Son olarak, İsmet Paşa'nın tartışmalı ekonomi politikası da yeni partinin kuruluş gerekçelerinden oldu (Lewis, 2007, 279).

Yabancı elçiliklerin yeni partiye yönelik tutumu ve yaklaşımı oldukça farklıydı. Fransızlar yeni partinin kurulmasından oldukça hoşnuttular, ama bunu göstermeyecek kadar da kurnazdılar. Fransızlar Fethi Bey'in onların yanlısı olarak damgalanmasının, yararlılığını azaltılabileceğini ve hatta sıfıra

indirilebileceğini biliyorlardı. Büyükelçi Grew'un gördüğü ve işittiği kadarıyla Ruslar öfkeliydiler ve Rus Elçisi, Tevfik Rüştü Bey'in Tass Ajansı'na verdiği röportajdan ve son zamanlarda gazetelerde yer alan haberlerden dolayı her gün arıyordu. Bu röportajda Bakan, Türkiye'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile ilişkilerinin duyguyla değil, yalnızca doğaüstü olaylarla değiştirilebilen faktörler (muhtemelen coğrafi) üzerinde duracaklarını söyledi. İtalyanlar Fethi Bey'in politikaya girmesinden hiç memnun değillerdi. Muhtemelen, Fransızların Türkiye'deki etkisinin artmasından ve diktatör rejiminin değişmesinden korkuyorlardı. Almanlar da aynı şekilde yeni partinin kurulmasından memnun değillerdi. Onlar, İsmet Paşa'yı ve demiryolu projesini seviyorlardı çünkü demiryolu malzemeleri için Paşayla sözleşme imzalamışlardı. Büyükelçi Grew, Almanların tutumlarını şöyle özetliyordu: "Almanlara göre Fethi demek Fransa demekti. Hem Prusya hem de Doğu kaynaklarından gelen despotizm felsefesini özümsemiş olan Alman Büyükelçisi, İsmet'i tabi ki de Fethi'den daha iyi anlıyor ve anlaşıyordu" (Grew, 25 Ağustos, 1930).

Cumhuriyet Tarihi boyunca, Türk siyasal hayatta kişiler siyasi partilerden daha önemli olmuştur. İsmet Paşa ile aynı fikirde olun veya olmayın, onun dinamik bir kişilik, bir lider ve bir savaştı olduğunu inkâr edemezsiniz. Büyükelçi Grew, İsmet Paşa'yı batı hakkında az fikri olan ve neredeyse hiç sempatisi olmayan bir asker olarak görüyordu. O'nun için Paşa "hoşgörüsüz, katı, şüpheli, kötümser ve taleplerine karşı da bencil" iken, Fethi Bey, "görüşlerini siyasi veya başka bir şekilde değiştirmeye gelince oldukça uzlaşmacı ve batı yanlısı" bir kişiydi. Fethi Bey, Fransız parlamento hayatını beğeniyor ve Fransız milletvekilleri toplantılarına sık sık katılıyordu (Grew, 25 Ağustos, 1930). Ancak batı politikası kendisine Türk siyasal hayatta bir başarı getirecek miydi? Onun politikada önemli bir rol oynaması için Türkiye gerekli olan istikrarı sergiliyor muydu? Bu soruların cevaplanması hem Grew hem de Türk siyasi liderler için çok erkendi.

Fethi Bey, parti programını bir an önce yayınlamak istiyordu. Onun için Serbest Cumhuriyet Fırkası programını Ağustos 1930'da yayınladı. Vakıf gazetesi SCF'nin programını 13 Ağustos 1930'da yayınlınca, ABD Büyükelçiliği programı İngilizceye tercüme ettirip, ABD Dışişleri bakanlığına gönderdi. On bir maddeden oluşan bu çevirinin dikkat çeken maddesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası "milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi" bir partiydi. Başka bir madde ise, vergilerin çok yüksek olmasına dikkat çekiyordu ve yeniden düzenlenmeleri gerektiğini vurguluyordu. Yine bir diğer dikkat çeken madde ise Hükümet'in demiryolu politikasına olan eleştirisiydi. Parti programına göre, Türkiye'nin mevcut ekonomik durumu demiryolu yapımına uygun değildi. Bunlarla birlikte, SCF bu programla Türk Halkına serbest girişimciliği ve dış ticareti geliştirmeyi hedefleyen bir sistem vadeliyordu. SCF açıkladığı Resmi Program İlanında da fırkanın Cumhuriyetçi ve Laik prensipleri gözeteceğini, gelir ve vergi politikasını yeniden düzenleyeceğini, işletmelere daha az devlet müdahalesini sağlayacağını, liman tekelciliğini kaldıracağını, sanayi yatırımlarını teşvik edeceğini, devlet dairelerinde ve yargıda reform yapacağını, dış politikada Milletler Cemiyetine üyelik için tam girişimde bulunacağını ve Türk kadınlarına siyasi haklarının vereceğini açıklıyordu (Vakit, 13 Ağustos, 1930; Okyar, 1980, 469-471, Yetkin, 1982, 253-4).

Parti programının basın ile paylaşılmasının ardından, Yeni Parti'nin çok liberal olacağı iddia edilmeye başlandı. Ayrıca Parti'nin Cumhuriyet Halk Fırkasına göre daha çok liberal olması, Gazi tarafından çok olumlu karşılanıyordu. SCF programının şekillenmesinin ardından, iç ve dış siyasette atacağı adımlarda belli olmaya başladı. *Yarın Gazetesi* 9 Ağustos 1930'da yayınladığı sayısında, Partinin iç ve dış politikasını sıralıyordu. *Yarın'a* göre parti iç politikada tekelciliğin ortadan kaldırılmasına, vergilerin azaltılmasına, direkt seçim, basın özgürlüğü, düşünce ve toplanma özgürlüğü, kişinin hak ve hürriyetinin korunmasına dair politikalar izlerken, dış politikada Avrupa politikalarına aktif ilgi (Milletler

Cemiyeti), Balkan İşbirliği, serbest ticaret, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, Türkiye'nin bir Akdeniz Ülkesi olduğunun unutulmaması, Uluslararası barışın hemen desteklenmesi, Uluslararası Anlaşış Politikasının kabulü gibi politikaları güdecekti (Yarın, 9 Ağustos, 1930; Grew, 24 Eylül, 1930).

2.2. İsmet Paşa Politikalarını Savunuyor

Fethi Bey, parti programını açıklamadan önce hükümetin ekonomik politikasıyla birlikte iç ve dış politikalarını da eleştirmeye başlamıştı. Onun yapmış olduğu bu tenkitlerin birçoğu Serbest Halk Fırkası programında genel hatlarıyla yerini aldı. İsmet Paşa bu kadar ciddi eleştirilere maruz kalınca, bunlara 30 Ağustos 1930 günü Sivas'ta cevap verdi (Cumhuriyet, 21 Ağustos, 1930; Hakimiyet-i Milliye, 3 Eylül, 1930). Fethi Bey'in en büyük eleştirilerinden bir tanesi hükümetin yaptığı demiryolları ve bu demiryollarının yapım maliyetinin halka vergi olarak yüklenmesiydi. Başbakan, demiryolu programı için gerekçesini vatanseverlik ve askeri strateji üzerine temellendirdi; Yunan Savaşı günlerini hatırlattı, demiryolları olmadığı için Anadolu'da ölen binlerce Türk askerine atıfta bulundu, Savaş zamanında Ordu'daki trajedilerini anlattı ve demiryolunun Sivas'a ulaştığını, Türkiye'nin artık düşmanlarına karşı iki kat daha güçlü olduğunu söyledi. Fethi Bey'e göre demiryolu yapımı yabancı kredi ve finansmanlarla yapılabilirdi, böylece halk büyük vergilerin altına girmemiş olacaktı. Fakat İsmet Paşa, yabancı sermaye konusunda oldukça temkinliydi. Paşa'ya göre eğer Türkiye yabancılara güvenseydi, bir kilometrekarelik bir demiryolu inşa edilmeyecekti, sadece kapitülasyonların yeniden canlandırılmasına sebebiyet verecekti. ABD Büyükelçisi Joseph Grew raporunda bu durumu, "Başbakan şimdi Sivas'ta üç tane hazırda bulunan lokomotifin karşısında durmak yerine, Ankara'da demiryolu planlarını inceliyor olacaktı," diye açıklıyordu (Grew, 8 Eylül, 1930). Aslında Grew haklıydı çünkü Hükmet yabancı sermayeyi ilgilendiren girişimlerde bulundu, fakat bunlar başarısız oldu. Bu şirketlerden bazıları olan

Chester şirketi, Régie Générale Şirketi, (Ünlüöner, 1992) İsveç ve Alman şirketleri sözleşme yükümlüklerini yerine getiremediler. Türkler dışında bu işi layıkıyla yapan olmadı. Grew'a göre Başbakan, uzun ve güzel bir şekilde retorik ve az sayıda figürle konuştu. Konuşması etkili ve tutarlıydı (Grew, 8 Eylül, 1930).

İsmet Paşa, demiryolu yapımı için yabancı sermayenin gerekli olduğu görüşünü şu cümlelerle eleştirdi:

“Lozan’dan şu gözlemlerle döndüm. Türkiye askeri ve siyasi alanlardaki zaferleriyle ulusal haklarının tanınmasını sağladı. Ancak Avrupa, Türkiye’nin içinden geçeceği bir ekonomik krizin sonucu olarak, er ya da geç vazgeçmek zorunda kaldığı imtiyazları geri alacağı umudunu sürdürdü. Bu bir tahmin değildi... Bu sözler, uzman kişi tarafından bana açıkça söylendi. Ancak Avrupa’nın Türkiye’ye karşı bu açıkça düşmanlığının uzun sürmeyeceği kanaatindeyim. Her ulus bağımsızlık yolunda çeşitli engellerle karşılaşılıyor, bizim engelimizde Avrupa oldu” (Grew, 8 Eylül, 1930).

Kurtuluş Savaşı’nı yeni vermiş olmasına rağmen, Türkiye’nin ekonomik durumu Avrupa’yı umutlandırıyordu. İsmet Paşa’ya göre son yedi yılın en büyük sınavı milli sermaye ile ayakta kalarak başarılı bir şekilde verilmişti. Ülke ya kendi imkânlarıyla ayakta durmak zorunda kalacak, maaş ödeyemeyecek, harap olmuş bölgeleri yeniden inşa edemeyecek ve belki yavaş yavaş çökecekti; ya da var olmak için, bağımsızlık mücadelesinden elde ettiği tüm sonuçlardan vazgeçip Avrupa’nın önünde diz çökmek zorunda kalacaktı. Başbakan, Avrupa’nın önünde diz çöküp esaret hayatını yaşamaktansa, yoksulluğu ve ekonomik savaşı göze aldığını ima ediyordu.

İsmet Paşa’ya göre Türkiye ekonomide ılımlı devletçiydi ve ülke tam bir liberal ekonomi için henüz hazır değildi. Aslında ülkenin genel ihtiyaçları ve durumu

hükümetin bu politikayı izlemesine zorladı (Aydemir, 1984, 83-85). Türkiye'nin bu *statist* (devletçi) politikasından dolayı halk hazineden ülkenin ihtiyaçlarını karşılayan kaynak bulmasını bekliyordu ve elektriksiz vilayetler, limansız kentler, işsiz vatandaşlar sürekli hükümeti suçluyorlardı. Bu şartlar altında, paternalist (müdahaleci) bir politikadan tamamen vazgeçmek ve halkı kapitalistlerin faaliyetlerinden her şeyi beklemeye teşvik etmek pek mümkün değildi. Bu anlamda, hükümet kamu faaliyetlerinin yürütülmesi ve yeni yatırımların kaynağını daha çok vergilerin artırılmasında görüyordu.

Sonuç olarak İsmet Paşa'nın ifade ettiğine göre, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yedi-sekiz yıl boyunca izlediği finansal politika, mevcut ekonomik zorlukların nedenini oluşturmuyordu, aksine ulusal varlığın devamını sağlayan, ülkeyi ulusal ve politik zorluklara karşı koruyan ve sağlamlaştıran bir başarı politikasıydı.

2.3. Konsolosluk Belgelerinde İzmir Olayları

İsmet Paşa'nın konuşmasından birkaç gün sonra, Fethi Bey büyük bir coşkuyla karşılandığı İzmir'e gitti. Uzun yıllar boyunca tekellerin ve imtiyaz sahibi sınıfın hükümdarlığı altında acı çeken İzmir halkı sanki bugünü bekliyordu. Vergiler İzmir halkı üstünde büyük bir yük haline gelmişti, İsmet Paşa'dan hoşlanmıyorlardı, 1926 idamlarını daha unutmamışlardı, diğer Türklere göre İzmirli daha çok galeyana gelmişti ve denilene göre İzmir'deki Komünist sayısı da oldukça fazlaydı. Sebep ne olursa olsun, Fethi Bey'e çok iyi bir karşılama hazırlandı. *Hizmet Gazetesi* ve *Son Posta Gazetesi* haberlerine göre Fethi Bey'in gideceği günün sabahında İzmir bayraklarla süslenmişti. Her yerde heyecan ve

çoşku vardı. Fakat Polis kısa bir süre içerisinde asılan Türk bayraklarını indirdi (Grew, 24 Eylül, 1930).⁴

Büyükelçi Grew, İzmir’de vukuu eden olaylar hakkında raporunda detaylı bilgiler veriyordu. Bu rapora göre, Fethi Bey daha kayıktan inmeden onu sevenler büyük bir heyecanla ona koştu; bazısı ceketini çekiştirerek yırttı, bazıları da ya kendisi suya düştü ya da heyecandan polisleri suya itti (*Yeni Asır*, 6 Eylül, 1930).⁵ Bu sırada, Polis memuru Emin Efendi de bir kişi tarafından itildi ve suya düşürüldü. Polis, kalabalığa müdahale etti ve polise taciz ve hakareten birkaç kişi tutuklandı. Ancak Fethi Bey’in gelişinden bir gün sonra, daha ciddi karakterde bir kargaşa ve karışıklık meydana geldi. Cumhuriyet Partisi, Fethi Bey’e karşı bir miting tertipledi. CHF’nin Denizli Milletvekili Haydar Rüştü Bey mitingde konuşurken kalabalık aniden Yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey! diye bağırmağa başladı. Bunun üzerine Rüştü Bey, Gazi bizim partimizin Başbuğu, SCF’nin değil dedi. Rüştü Bey mitingden sonra, SCF’yi tenkit eden bir yazıyı İzmir’de çıkan *Anadolu Gazetesi*’nde yayınladı. Karşıt görüşler bundan sonra başladı ve *Anadolu Ajansı* SCF taraftarlarının saldırısına uğradı (*Anadolu*, 5 Eylül, 1930).⁶

⁴ Joseph C. Grew *Hizmet Gazetesi*’nin (İzmir) bu yazısının bir tercümesini yaptırıp, o yazıyı ABD Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu Eylül 24, 1930 raporuna Ek 6 olarak iliştiirmişti.

⁵ Fethi Bey’in İzmir’e giden heyeti içinde yer alan Ahmet Ağaoğlu ‘da *Serbest Fırka Hatıraları*’nda benzer ifadeleri yazmaktadır, bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, (Nebioğlu Yayınevi: İstanbul, 1950), s. 31-32.

⁶ Haydar Rüştü Bey yazısında Fethi Bey’i şu ifadelerle uyarıyordu: “Zati alininiz ortaya attığınız davaların en başında iktisadi ve mali buhranları zikrettiniz, memlekete para getirmek lüzumundan bahseylediniz. Bozuk olan iktisadiyatımızın düzeltilebileceğini iddia ettiniz. Vergilerin halkı zebun ettiğini söylediniz. Türkiye’nin en büyük iktisat ve faaliyet merkezlerinden birisi İzmir olduğu için bir aydan beri söylenen bu sözlerle herkesten ziyade İzmir’liler alaka gösterdiler. Memlekette mali ve iktisadi bir buhran vardır. Zaturaliniz en ziyade bu buhranlarla alakadar bulunuyorsunuz....Fethi Beyefendi! Bizden arta kalanlar size yanaşacaklar ve kâselerini sizlere uzatacaklardır. Belki adam olurlar diye şimdide kadar idare etmeğe çalıştığımız ve her birine vazifeler ve mevkiler verdiğimiz bu

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi ise olayın serseriler ve suçlular tarafından gerçekleştirildiğini, hiçbir entelektüel, zanaatkâr veya iş adamının katılmadığını yazdı. Ancak olayların dozu, Havacılık Birliği Başkanı Şevki Bey'in 5 Eylül'de Cumhuriyet Halk Fırkası ile ilgili büyük bir toplantıda konuşma yaparken arttı. Birkaç kötü giyimli ve çamurlu adam toplantının huzurunu kaçırmak isterken tutuklandılar. Daha sonra gösteriler CHF'nin binası önünde devam etti, olaylar sırasında üçü yaralı bir polis öldürüldü. *Anadolu Ajansı* ise taşlandı. *Son Posta Gazetesi* ise İzmir Valisi ve Polislerin davranışlarını eleştirip, davranışlarının çok acımasızca olduğunu belirtti (Grew, 24 Eylül, 1930). Bu mitingden bir grup insan Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarlarıyla karşı karşıya geldi ve çatışma çıktı. Bundan sonra olaylar birbirini izledi: Camlar kırıldı, tabancaların ateşlenmesiyle on yedi yaşında bir okul çocuğu öldürüldü ve yedi kişi yaralandı. Fethi Bey karşıtı bir gazete basıldı ve editörüne Fethi Bey hakkında yalan yanlış bir daha haber yapılmayacağına dair söz alana kadar işkence edildi; Cumhuriyet Partisinin resmi bir otomobili pert edildi ve İzmir hapisanesindeki hükümlüler başarısız bir kaçış planına giriştiler. Liman işçileri bu olaylardan dolayı grev yaptılar (Grew, 8 Eylül, 1930). Olaylar hız kesmeden kısa bir süre zarfında şehrin dört bir yanına yayıldı. Bu olaylar zinciri, Türkiye'nin iç ve dış politikasını derinden sarstı.

İzmir olayı, Türkiye'nin batı dünyasındaki itibarını kısmen zedeledi. ABD Büyükelçisi Grew bu durumu raporunda "Türkiye'nin siyasi olgunluğuna makul derecede güven duymak isteyenler için tam bir hayal kırıklığı olduğu söylenebilir" cümlesiyle ifade ediyordu. Hükümet, İzmir'deki olayların büyümesini önlemek için halkı yatıştırmaya çalıştı. İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan genelgede vergilerin ve askerlik hizmetinin kaldırılacağı ile ilgili yalan haber yayanlara karşı halkı uyarması bile ortamı rahatlatmadı. İzmir'deki olayların meydana gelmesine sebep olan nedenlerden bir tanesi de halka

zevat gördünüz ki ilk fırsatta düşmanı canımız kesilmekte beis görmediler. Bugün bize yapanlar, yarın da size yapacaklardır."

yüklenen ağır vergilerdi. Yeni Partinin gelişinden önce bile vergi ödemeyi reddeden davalar vardı. Bu tür davaların son zamanlarda daha da arttığı söyleniyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığı 1925 yılında olduğu gibi, Türkiye'de bir Muhalefet Partisi'nin varlığı halk tarafından Hükümet zayıflığının kesin bir göstergesi olarak algılanıyordu. İzmir'deki olaylar, bu teoriye inananlara sanki haklı bir gerekçe veriyordu (Grew, 8 Eylül, 1930).

Fethi Bey'in İzmir'de sıcak karşılanması iktidar yetkililerini oldukça şaşırttı. ABD Büyükelçisi Grew'a göre Fethi Bey'in bu kadar coşkuyla karşılanmasının sebeplerinden bir tanesi Adalet Bakanı Mahmud Esad Bey'in İzmir halkı tarafından sevilmemesi, hatta nefret edilmesi idi. O sırada Esad Bey İzmir'deydi ve yerel yetkililer ona ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na bir mesaj vermek istiyordu. Grew'un raporuna göre olayların kontrol edilemez bir hal almasında emniyet mensuplarının tutumları da oldukça etkiliydi. Polis kalabalığa çok sert ve kaba davrandı, sorunların çoğu bu davranışlardan ortaya çıktı. Ancak Gazi de dahil olmak üzere üst yetkililer, yeni Partinin çok fazla coşkuyla karşılandığı için bunun biraz soğutulmasının iyi olacağı görüşündeydiler. Bu amaçla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım (Özalp) Paşa İzmir'e gönderildi. Kazım Paşa, gerekli ortamı sağladıktan sonra Fethi Bey'i ve Mahmud Esad Bey'i olaylar sırasında hayatını kaybeden çocuğun cenaze töreni öncesi ve sonrasında birbirlerini kucaklamalarını sağladı (Grew, 24 Eylül, 1930). Bu olayı raporunda detaylı bir şekilde anlatan Grew, Fethi ve Mahmud Esad Bey'in kucaklaşmasını 'Aslan ve Kuzu birbirini öptü' (The Lion and the Lamb have kissed each other) diye yazdı (Grew, 24 Eylül, 1930).

İzmir'in *Hizmet Gazetesi* ve *Yeni Asır Gazetesi'nin* yazar ve çalışanlarından bazıları Cumhuriyet Halk Fırkasına muhalefetten tutuklandılar (Hizmet, 6 Eylül,

1930).⁷ Bu olaylar sırasında, Gazi iki kez konuşmak zorunda kaldı; *Anadolu Ajansı* üzerinden Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafında yer almadığını ve açık bir mektup ile de Cumhuriyet Halk Fırkası ile arasındaki geçmiş bağının olduğunu belirtti. Aslında Gazi'nin söyledikleri herkes tarafından biliniyordu. Fakat bunları söylediği dönemin ehemmiyeti dolayısıyla, Cumhuriyet Halk Fırkası bundan oldukça güç kazandı. Gazi'nin vermek istediği mesaj iki partili sistemin Türk siyasal hayatın güçlenmesi için önemliydi, ancak bunun suiistimal edilmemesi gerekirdi (Grew, 24 Eylül, 1930).

İzmir olaylarına en sert dille tepki gösteren gazetelerin başında *Cumhuriyet Gazetesi* geliyordu. Gazete, Yunus Nadi'nin kaleminden Gazi'ye Açık Mektup yazdı. Bu mektupta Yunus Nadi, SCF'nin Gazi'yi kendisiyle ilişkilendirdiğini, bu yüzden Gazi'nin duruşunu ve gerçeği halka bildirmesini istiyordu (Cumhuriyet, 9 Eylül, 1930; Grew, 24 Eylül, 1930). Gazi bu mektuba hemen cevap vererek kendisinin hala CHF'nin genel başkanı olduğunu ve Cumhurbaşkanlığı görevi bittiğinde partinin başına geçeceğini yazdı. Görevinden dolayı şimdilik her iki partiye de aynı mesafede olduğunu ifade ettikten sonra, İzmir'deki saldırılardan ve taşkınlıklardan dolayı çok üzüldüğünü belirtti (Grew, 24 Eylül, 1930). Aslında Gazi Mustafa Kemal hafiften SCF'yi uyarıyordu.

Fethi Bey'in parti kurma çalışması, İzmir olaylarına rağmen hız kesmeden devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi 22 Eylül'de döviz kurunun yükselmesi nedeniyle acilen gerekli olan mevzuatı kabul etmek için olağanüstü bir şekilde toplandı. Bu görüşmelerde İsmet Paşa'nın politikalarını savunacak bir konuşma yapması ve Fethi Bey'in Milletvekili seçilmesinin de görüşülmesi bekleniyordu. Aynı zamanda hükümetin feshi ve erken seçimler ile ilgili konuşmalarında yapılması bekleniyordu. Meclis toplantısı, büyük bir halk kitlesi tarafından tepki

⁷ *Yeni Asır Gazetesi'*nden Behzat Arif, Abdullah Abidin ile *Hizmet Gazetesi'*nden Zeynel Besim ve Kadızade Besim Beyler "Hükümetin manevi şahsiyetini tahkir ettikleri" gerekçesiyle tutuklanmışlardı, bkz. *Hizmet Gazetesi*, 06. 09. 1930.

çeken ve nefret edilen Adalet Bakanı Mahmud Esad Bey'in istifasına denk geldi. Mevcut Hükümet Kabinesinin istifa edeceği ve böylece İsmet Paşa'nın kuracağı yeni kabineyle Meclis'ten bir güvenoyu isteyeceği kesin gözüyle bakılıyordu. Artık yeni Partinin kuruluşunu açıklamak mümkündü. Grew'a göre Gazi, tek parti sistemini Türkiye'nin Avrupa ve Batı ile karşılaştırıldığında gelişmemişliğinin ve geri kalmışlığının bir işareti olarak görüyordu. Amerikalı ve Avrupalı yazarlar son yıllarda sık sık batılı olarak tanımlanan ancak aslında oryantal olan Türk diktatörlüğüne yazılarında çok yer ayırdılar. Şüphesiz Fethi Bey, Fransız siyasi kurumlarına duyduğu hayranlıkla birlikte bu bağlamda Batılı ve özellikle Fransız görüşünün yorumcusu olarak önemli bir rol oynuyordu.

2.4. Türk Siyasetindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi

ABD Büyükelçisi Grew, SCF'nin kuruluşu etrafında cereyan eden olayları Gazi'nin kuruluşu neden onay verdiğini, İzmir olaylarını ve yeni partinin Türk siyasi hayatına kazandıracaklar üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği çeşitli raporlarla değerlendirdi. Grew, Türk siyasetçilerinin yeterli olgunluğa ulaşmadıklarını şu cümlelerle açıklıyordu, "Türk liderlerinin diğer ülkelerde yapılanlara neredeyse çocuksu bir saygı duydukları, Avrupalı olmadıkları yönündeki imalara büyük bir alinganlık gösterdikleri ve dış ülkeleri taklit etmede mahir oldukları unutulmamalıdır" (Grew, 24 Eylül, 1930). Ona göre Türk halkı siyasi olarak olgunlaşmadığı ve siyasi sorunların kişiselleştirdiği için Muhalefet Partisi birçok nedenden dolayı her türlü insanı kendine çekiyordu. Muhalefet bu nedenle aşırı ve uç üyeleri tarafından itibarsızlaştırılmaya meyilliydi. Grew'un tahminine göre, eğer muhalefet heterojen yapısıyla iktidara gelirse, belirli bir program ve kabineyi oluşturması aşırı derecede zor olacaktı. Grew, Fethi Bey'in bu zorluklarla baş edebilecek yeteneğinin olduğu konusunda kuşkuluydu, fakat Gazi'nin desteğiyle liderlikteki bazı eksiklikleri telafi edebilirdi. Mevcut İktidarı da değerlendiren Grew, kabinenin bazı üyeleri oldukça yeteneksiz; çok fazla

yetersiz insan ve tartışmasız bazı yolsuzluklar vardı. Muhalefet Partisi'nin oluşturulması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeniden düzenlenmesi ve gençleşmesi için bir fırsat yarattı. Eğer bu durum akıllıca kullanılırsa, Türkiye'nin siyasi eğitiminde bir araç haline gelebilir ve iyi liderler çıkabilirdi (Grew, 24 Eylül, 1930).

Grew'un tespitlerine benzer tespitler *Near East and India* dergisinin Eylül sayısının "Türkiye'de Parti Siyaseti" (Party Politics in Turkey) adlı bir makalede de yazıldı. Bu makalenin teorisine göre, şimdiye kadar Türk Hükümeti tarafından takip edilen politikanın, iddia edildiği gibi ilham veren mükemmellikten çok uzak olduğu anlaşılmıştı. Makalede Gazi'nin artık politikaya müdahale etmemesi gerektiği tavsiye ediliyordu, çünkü kendisinin yön verdiği politika beklenen başarıyı göstermediği için Başbakanın politikalarına saygı duyup uygulaması gerekir diye tavsiyeler sunuyordu. Makalenin iddiasına göre er ya da geç içten eleştiri gelecekti ve Gazi, Fethi Bey'e sorumluluğu emanet ederek, gizlice siyasi arenadan çekilmişti. Makale İsmet Paşa'nın Sivas'taki konuşmasını (Ağustos) eleştirerek, Paşanın konuşmasında politikalarını haklı çıkaracak gerekçelerinin olmadığını iddia etti. Konuşmayı, "Türkiye'nin siyasi olgunluğa ulaşmadan önce gidecek çok yolu olduğu anlaşılıyor" diye yorumladı.⁸

2.5. SCF'nin Feshi

SCF'nin kuruluşu ve gelişim süreci iktisadi buhrandan derinden etkilenen halka bir umut oldu. Fethi Bey, Ege'de ziyaret ettiği her vilayette adeta CHF'nin oylarını eritiyordu. Onun Ege miting ve ziyaretleri, halkın CHF'ye karşı olan destek ve güvenini geri çektiğini ve yapılacak bir genel seçimde SCF'yi açıkça

⁸ *Near East and Indian Dergi'sinin Eylül sayısına ulaşamadı, ancak makalenin bir kısmı Büyükelçi Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilmiştir. Bknz., Joseph C. Grew to the Secretary of State, "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Oluşumunu Çevreleyen Olaylar," Ek 1, Washington, Eylül 24, 1930, National Archives.*

destekleyeceklerini gösterdi. Ancak ne yazık ki SCF hiçbir zaman genel seçimlere girme şansı yakalayamadı, yeni kurulmuş bir parti için küçümsenemeyecek bir yerel seçim başarısından sonra SCF kapandı.

İzmir olayları ve sonrasında yapılan yerel seçimler Türk siyasi hayatı ve SCF için sıkıntılı bir sürecin başlangıcı oldu. CHF ve SCF yerel seçimleri bir genel seçim havasına dönüştürdüler. Muhalefet ve iktidar yanlı gazeteler olayları iyice alevlendiriyordu. SCF taraftarı *Akın Gazetesi*, iktidarın yerel seçimlerde yaptıkları usulsüzlük ve zorbalıktan dolayı, “Efendiler! Mademki böyle idi niçin, niçin bu mücadeleyi açtınız. Niçin hürriyet var dediniz. Mademki dediniz niçin hürriyete zincir vuruyorsunuz,” (*Akın*, 15 Ekim, 1930) cümleleriyle yükleniyordu. Fakat iktidar bu tür ithamları doğru bulmuyor ve SCF’yi seçimlere gölge düşürmekle suçluyordu. Nitekim Şükrü Kaya, seçim görevlilerinin görevlerini hakkıyla yerine getirdiklerini, her iki partiden şikayetlerin gelmesi de bunu teyit ettiğini söylüyordu (TBMM, Zabıt Ceridesi, 50). Ancak İzmir’de oylar sayıldığında SCF’ye 9960 oy çıkması, seçimin güvenilirliğini zedeliyordu çünkü daha bir iki ay önce Fethi Bey’in İzmir mitinginde 50.000’den fazla insan vardı. Bunlardan sadece 9960 kişinin SCF’ye oy vermiş olması kuşku uyandırıyor. Netice itibarıyla seçime giren 502 belediyenin 30’unu SCF kazandı. İktidar bu sonuçtan memnun değildi. Gazi’nin SCF’ye yakınlığı ve o’nun kaybetme endişesi CHF’yi ve iktidar yanlısı basın örgütünü harekete geçirdi.

Mustafa Kemal’i tamamen CHF’nin saffına çekme girişimi *Cumhuriyet* yazarı Yunus Nadi’den geldi. Nadi, İzmir olaylarından sonra Gazi’ye hitaben yayınladığı açık mektupta, Gazi’nin hangi tarafta yer alacağını belirtmesini istedi (*Cumhuriyet*, 9 Eylül, 1930). Mustafa Kemal’in bir gün sonra bu açık mektuba vermiş olduğu cevapta, CHF’nin Genel Başkanı olduğunu ve “Bu teşekkürle [CHF] tarihten bağılım” (*Cumhuriyet*, 10 Eylül, 1930) diyerek tarafının belli olduğunu ima etti. Bu cevap, SCF’nin bir nevi kapanışının işaretiydi. Çünkü Fethi Bey,

Mustafa Kemal'in desteği olmadan o dönemde bir siyasi partinin ayakta durmasının zor olduğunun farkındaydı, zaten onun için partiyi de Gazi'nin onay ve desteğiyle kurmuştu. Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra iktidar yanlısı basın SCF'yi sık sık 'irtica' ile ilişkilendirmeye başladı. CHF ve basın özellikle SCF'yi irtica ile irtibatlandırarak Mustafa Kemal'i etkilemeye çalışıyorlardı (Karaosmanoğlu, 2012, 96-103).⁹

Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1930 TBMM olağan açılış toplantısında yapmış olduğu konuşma, SCF'nin kaderini büyük ölçüde etkiledi. Gazi konuşmasında, SCF'nin en çok eleştirdiği İsmet Paşa'nın demir yolu politikasını savunuyordu. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın demiryolu politikasına desteğini "Bu kadar [iktisadi] müşkülât içinde vatani bir misli genişletmeğe ve kuvvetlendirmeğe medar olan bu eserin müstakbel Türk nesilleri tarafından şükranla yâd olunacağına eminim..." (TBMM, Zabıt Ceridesi, 3) cümleleriyle ifade ediyordu. İzmir olayları ve yerel seçimler esnasında vuku bulan hadiseler silsilesi, Mustafa Kemal'in böyle bir konuşma yapmasına sebep oldu. Gazi, bu olayları memleket ve mevcut cumhuriyet rejimi için artık tehlikeli buluyordu, bu yüzden SCF'den desteğini çekti (Soyak, 2004, 442-3).

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra, SCF'nin milletvekilleri Parti Genel Başkanı olan Fethi Bey'i eleştiri okuna tuttular. TBMM'de görüşmeler neticesinde Fethi Bey partisinin yaşama şansının artık kalmadığını ve Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelmek istemediğinden, SCF'nin feshi için Mustafa Kemal'in onay ve iznini istedi (*Cumhuriyet*, 18 Kasım, 1930). Fethi Bey kapatma nedenini: "...tahakkuk eden şekle göre fırkamızın atiyen Gazi Hazretleri ile siyasi

⁹ Özellikle Falih Rıfkı kaleme aldığı yazılarda sık sık SCF'yi irtica ile ilişkilendirmiştir. *Hakimiyeti Milliye*, 11.09.1930. Partinin kapatılma nedenlerinden bir tanesi her ne kadar irtica olduysa da Yakup Kadri SCF yönetim kadrosunun irtica ile bir bağlantısının olmadığını ifade etmektedir, bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s. 96, 103.

sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessesesi sıfat ile muhafaza ve idameyi muhal buluyorum” (Cumhuriyet, 18 Kasım, 1930; Vakit, 18 Kasım, 1930) cümleleriyle ifade ediyordu. Mustafa Kemal’in denetiminde kurulan parti, yine onun onayı ve izni ile kapandı. Ancak SCF’nin kapanma nedenlerin başında, Mustafa Kemal’in partiden desteğini çekmesi ve Türk siyasi hayatının henüz bir muhalefet partisine hazır olmamasıydı (Yetkin, 1982, 205).

Türkiye neden bir kez daha demokrasiyi uygulamada başarısız oldu? Bu başarısızlık 1925-1926’dan daha ciddi bir başarısızlıktı. İnsanların çoğu Fethi Bey’i suçluyordu. Onlara göre Fethi Bey zayıftı, çalışmıyordu, gerçeğe ulaşmak için yeteri kadar çabalamıyordu. Grew’a göre, Fethi Bey siyasi atmosferi iyi okuyamadı. Örneğin Fethi Bey İzmir’e gitmemeliydi, ülke genelinde parti binalarını ve ofislerini açmamalıydı, TBMM’ye sessizce girip hükümeti orada eleştirmeliydi. Grew raporunda, Fethi Bey’in muhalefet rolünü, Türkiye’deki muhalefet lideri olmanın zorluklarını ve tehlikesini anlamadan, çok ciddiye aldığını yazıyordu. Aslında Türkiye’nin siyasi olarak henüz olgunlaşmadığını göz önüne aldığımızda, bu eleştiriler mantıklı eleştirilerdi. Grew’a göre Gazi, Fethi Bey ve hatta İsmet Paşa Türkiye’deki halkın tutumu hakkında gerçek bir fikirleri yoktu; hükümete karşı tabandaki hoşnutsuzluğun ve öfkenin farkında değillerdi. Grew, Türk siyasi liderlerini “Fethi, Paris’te milletvekillerin odalarını dolaşırken Türk parlamento hayatının hayallerini kuruyordu; Gazi, Çankaya’da bir grup dalkavukla birlikte gece geç saatlere kadar Türklerin eski tarihi hakkında konuşuyordu. İsmet, demiryolu yapım işleriyle meşguldü, onun yeni partiye zaten hiç inancı yoktu” gibi cümlelerle eleştiriyordu (Grew, 3 Aralık, 1930). İzmir, Türk demokrasisi ve SCF için başlangıcın sonu oldu. Grew ayrıca SCF’nin kapanış sürecini de raporunda değerlendirdi. Ona göre Yeni Parti, ülkenin siyasi olarak birikmiş olan nefreti omuzladı ve halkı rahatlattı. Gazi’nin her geçen gün endişesi artarken, Fethi Bey mecliste onu rahatlatacak hiçbir konuşma

yapmıyordu. Fethi Bey'in konuşması etkili değildi; Ahmet Ağaoğlu Türkçeyi Tatar şivesiyle konuşuyordu ve anlaşılması zordu; SCF'nin diğer on milletvekillisi hiçbir şey yapmadan mecliste öylece oturuyorlardı. Fakat Gazi ve Fethi Bey arasındaki nihai ayrılık milletvekillerinin doğrudan seçilmesi sorusu üzerine geldi. Fethi Bey milletvekillerinin doğrudan seçilmesini isterken, Gazi bu görüşe karşı çıkıyordu. Bundan sonra Fethi Bey, Gazi'den aldığı izin ile partiyi kapattı (Grew, 3 Aralık, 1930).

3. SONUÇ

Serbest Fırka, kurulduğu dönem itibarıyla oldukça şanslıydı. Türkiye, CHF'nin iktidarında ciddi bir ekonomik buhran yaşıyordu; vergiler olabildiğince artmış ve halk hükümete karşı nefret biriktirmeye başlamıştı. Yeni bir ışık arayan birçok farklı düşünce ve sınıftan halk, SCF'ye sığındı ve parti kısa bir süre içinde birçok kesimden insanın dili oldu. Gazi'nin yeni bir partinin kurulmasına izin vermesinin birçok sebebi vardı. Öncelikle kötü ekonomik gidişatın yükünü ve sorumluluğunu paylaşmak istiyordu. Ayrıca yeni partiyi kurarak, hem Batının diktatörlük eleştirilerine cevap vermek hem de Türkiye'nin demokratikleştirme sürecini hızlandırmak istiyordu. Fakat raporlardan anlaşılacağı üzere, Gazi halktan uzaklaştığı için Türk halkının siyasi olarak olgunlaşmadığını ve demokratik süreç için henüz erken olduğunu doğru okuyamadı. Gazi'nin diğer bir hatası ise yeni Parti'nin genel başkanı olarak Fethi Bey'i seçmesiydi. Fethi Bey, iktidarla ve savaşçı bir kişiliğe sahip olan İsmet Paşa'yla baş edebilecek yeteneğe ve kudrete sahip değildi. Fethi Bey, olgunlaşmamış Türk siyaseti için fazla liberaldi.

Fethi Bey'in liberal duruşundan dolayı birçok ideoloji partide kendine yer bulmaya çalıştı. Parti böyle bir heterojen yapıyla CHF'ye karşı muhalefet yaptı. Fakat Şevket Süreyya Aydemir'in de ifade ettiği gibi bu dikiliş ve direnişte SCF liderlerinin şahsi etkileri yoktu. SCF'ye katılanların çoğu ilkel, kontrolsüz, hatta

bazen gerici ve tehlikeli gruplardı (Aydemir, 2007, 366). Halkın doğru yönlendirilmesi ve kontrolünde yetersiz kalan SCF yönetimi, kuruluşundan kısa bir süre sonra kendisini bir çıkmazın içinde buldu. Buna Gazi'nin endişeleri de eklenince, SCF'nin ömrü tartışılmaya başlandı. SCF'nin kaderinin elinden kaydığını fark eden Gazi partiden desteğini çekince, Fethi Bey kurduğu partiyi kapatmak zorunda kaldı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bursley, H. (11 Ağustos 1930). *Konsolosluk Raporu*. to Joseph C. Grew, State Department , Amerikan İzmir Konsolosluğu, Washington D.C.: National Archives.

Papers Relating to Foreign Relations of the United States. (1923). "American Participation in the Lausanne Conference on Near Eastern Affairs." volume II. Washington D.C.: Department of State.

Grew, J. (11 Ağustos 1930). *Konsolosluk Raporu*. to the Secretary of State, Washington D.C.: National Archives.

Grew, J. (8 Eylül 1930). *Konsolosluk Raporu*. to the Secretary of State, Department of State, Washington D.C.: National Archives.

Grew, J. (3 Aralık 1930). *Konsolosluk Raporu*. to the Secretary of State, Washington D.C.: National Archives.

Grew, J. (24 Eylül 1930). *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Oluşumunu Çevreleyen Olaylar, Ek 1,,* . to the Secretary of State, Washington D.C.: National Archives.

Grew, J. (29 Ocak 1930). *The Former Opposition*. to the Secretary of State,, Washington D.C.: National Archives.

TBMM, Zabıt Ceridesi, "İçtima 4, Devre 3, İnkita: 5, 15.11.1930, celse1, C. XXII," *Meclis Tutanakları*.

TBMM, Zabıt Ceridesi, "1.11.1930, C.XXII," *Meclis Tutanakları*.

Sürelî Yayınlar

Akın, Ekim, 1930.

Anadolu, Eylül, 1930.

Cumhuriyet, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, 1930.

Hakimiyeti Milliye, Eylül, 1930.

Hizmet (İzmir), Eylül, 1930.

Vakit, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, 1930.

Yarın, Ağustos, 1930.

Yeni Asır, Eylül, 19330.

Kitap ve Makaleler

Atatürk, M. K. (1969). *Nutuk: 1920-1927*. Vol. II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aydemir, Ş. S. (1984). *Menderes'in Dramı (1899-1969)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (2007). *Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938*. Vol. C. III. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ağaoğlu, A. (1950). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.

Bey, F. R. (1930). *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, Ağustos 21.

Grew, J. (1952). *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years; 1904-1945*, vol. II. Boston: Houghton, Mifflin.

Gordon, L. J. (1932). *American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Ünlüönen, K. (1992). "Türkiye'de Ulaştırma Sektörünün Tarihi Gelişimi ." *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5: 331-351.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2012). *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2006). *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yayınları.

Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. Edited by Cemal Kutay. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Orağlı, K. M. (1999). *Yeni Türkiye*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Soyak, H. R. (2004). *Atatürk'ten Hatıralar*. Vol. 2. İstanbul: Yapı Kredi A.Ş.

Toynbee, A. J. (1926). *Turkey*. Londra: Ernest Benn.

Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

When the Progressive Republican Party, the first Turkish opposition party, closed in 1925, some members of the party continued their criticism against the leaders of the Republican People's Party until 1930. The CHF administration in 1930 consisted of a narrow, simple bureaucrats, and provincial fans with links to elections and interests. The government faced with corruption and economic crisis. Thus, the people were dissatisfied with the government. The President of Turkey Gazi Mustafa Kemal, who read this situation well, encouraged Fethi Bey to establish the Liberal Party (SCF). The President intended to control the party so that he could direct the feelings of the people and distract them focusing on the economic crisis. Upon getting the President approval to form a new party, Fethi Bey started to legitimize the foundation of the party, explaining why Turkey should have the second party. Fethi accused the government of pursuing an unreliable policy in financial and economic matters, and attributed the current economic distress to this policy. He was also critical of foreign policy and justice administration, as well as financial and economic issues. Fethi Bey tried to reason for the formation of a party in the National Assembly and attributed wicked problems in the country's economy to the single party in the Turkish Assembly and drew attention to the need for an opposition party. Because the members of the Republican People's Party were avoiding free debate and criticizing their own cabinet, and as a result the Government could not fulfill its responsibility. Fethi Bey found the solution to this problem both in the parliament and in the press in the formation of an opposition party with full freedom of political debate.

By addressing the economic issues, corruption, and justice problems, Fethi Bey was responding to the expectations of some Turkish people and some political leaders. Because the general expectation of the new party was to destroy the negative perception of the one-party regime in domestic and foreign politics, to control the ruling party in the parliament and to end the unrivaled position of Prime Minister İsmet Pasha in the current regime. Although the politicians and people were happy that Fethi Bey formed a new party, the U.S. Ambassador Joseph Grew tried to understand why Gazi approved the foundation of an opposition party against his own Republican People's Party.

Method

One of the greatest challenges researching Liberal Party (SCF) and events that took place around it was to reach the U.S. Ambassadors' and Consolers' reports. After conducting an extensive research at the National Archive in Washington D.C., I was able to collect some reports that were sent by the U.S. Ambassador Joseph Grew and Consoler Herbert Bursley to the State Department between 1929 and 1930. Although these reports presented a great picture of the party at the time, they had to be verified by the Turkish sources. Once we verified the reports with Turkish memoires, newspapers, secondary sources, and archival documents, we presented a completed picture of the SCF.

Findings and Conculusion

This research adds some nuances to the debates over Liberal Party. It addresses and clarifies some of the following questions. To what extent can these developments be attributed to the development of a political ideal, were these developments made with opportunist political maneuvers to get rid of İsmet Pasha and the current government? Is this supposed to be a policy of eliminating İsmet Pasha, or should it be seen as directing the people to a new place to save the slowly dissolving reputation of the People's Party? How tolerant can a fair and free debate and criticism be received in parliament and the press of a government that has experienced the dictatorship of the last five years? Although the establishment of the SCF is offered as a solution to political and economic crisis, it should be recognized that the two-party system exists in the mind of Gazi as a final goal to be achieved when conditions arise. As Grew stated in his reports that Gazi was aware of the abnormal character of the Turkish political life since 1925, and he was eagerly awaiting the moment that would allow him to develop closer to Western democracy and parliament. Gazi wanted to see more than one party in the parliament. This was explicit in his previous practices and policies because he supported the two-party system as early as 1924. Although the new party was formed with Gazi's approval, he lost the control of the party shortly after its formation.

Inadequate in the proper direction and control of the public, the SCF administration soon found itself in a dead end. When Gazi's concerns were added to this, the life of the SCF began to be discussed. Realizing that the fate of the SCF slipped away, Gazi withdrew his support from the party and Fethi Bey had to close the party he founded. Fethi Bey, who did not believe that the party could exist without Gazi's support and patronage, completely closed the party, which already had a limited freedom. However, the Liberal Party incident showed that Turkish political and democracy was still far from maturing.